

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TARİHİ

John BURY, Erdini Basım ve Yayınevi, 1978

Çeviren: Durul BATU

Bölüm I

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ VE KARŞISINDAKİ GÜÇLER

Düşünce Özgürlüğünün Anlamı

Bir kimsenin istediğini düşünmesi (düşüncesini açığa vurmadığı sürece) asla önlenemez. Onun kafasını işleyişine sınır çizen, yalnız görgü ve deneyimleriyle hayal edebilme yeteneğidir. Düşünme özgürlüğünün bir anlam taşıyabilmesi için, onun düşündüğünü söyleme özgürlüğüyle birlikte olması gerekir.

Yeni Düşüncelere Düşmanlığın Kaynakları

Salt zihin tembelliğinden doğan nefret, apaçık bir korku duygusuyla da karışınca, daha da güçlenir. Var olanı koruma içgüdüsüyle tutucu görüş batıl inançlarla güçlenir. Eğer insanın doğal hakları varsa, kendi hayatını korumak ve kendi neslini üretmek, bu türlü haklardandır. İnsanların bugüne kadar erişebildikleri tüm başarıların en önemlisi, *otorite* ve *akıl* arasında sürekli bir savaşımdan doğmuştur.

Otorite

Otoriteye güvenerek kabul edeceğimiz olaylar, tanıtlanması ya da doğruluğu olanaklı şeyler olmalıdır. Sıradan bir insanın düşünceleri, yalnız doğruluğunu araştırmanın olanaklı bulunduğu olaylardan oluşmaz; onun, birçok doğruluğunu araştırmanın olanaksız bulunduğu, tanıtlanamaz inançları ve tasarımları da vardır ki, bunları hep otoriteye dayanarak kabul etmiştir. Bunları da tündengelim yeteneği gösterebildiği durumda yapar.

Akıl, tüm düşünce alanında, ortak kabul etmez biçimde, salt hak sahibi olmasına *Akılcılık* denilir. *Tanrıbilim (Teoloji)*, aklın hak ve yetki davasının en büyük şiddet ve inatla karşılık gördüğü alandır. Aklın tek silahı, kanıt ve tanıtılma olmuştur; otorite ise, maddi ve manevi şiddet, yasal zorlama ve sosyal nefret araçlarına başvurmuştur. İspat yükü, yadsıyana düşmez.

Bölüm II

AKIL ÖZGÜR

(Eski Yunan ve Roma)

Eski Yunanlılara karşı en büyük borcumuz, onların düşünce ve tartışma özgürlüğünün ilk yaratıcıları olmalarından dolayıdır.

Özgür Düşüncenin Beşiği: İyonya

Küçük Asya, *İyonya*, özgür düşüncenin beşiği olmuştur. Avrupa bilimi ve felsefesinin tarihi İyonya'da başlar. İlk filozoflar, M.Ö. 6 ve 5. yüzyıllarda, evrenin kaynağına ve yapısına akıl yolu ile anlamak olanağını orada aradılar. *Ksenofanes*, Yunanlıların insan biçimindeki tanrı görüşlerini alaya alırdı. "Öküzlerde insan yeteneği ve insanın eli olsaydı, onlar da öküz biçiminde tanrılar yaparlardı" sözü onundur. Ne mutlu Yunanlılara ki, Kutsal Kitap niteliğinde hiçbir kitapları yoktu. *Homeros*'un destanları dinsel değil, dünyasaldı.

Yunanlılarda, *sacerdotal* (yani kutsallığını tanrılardan alan) nitelikte bir ruhban takımı yoktu. *Heraklites* ve *Demokritos*; insan aklını evrene yeni bir görüşle bakmaya ve usa vurulmadan genel görüşlere uyararak kabul edilmiş inançları alıştırmak yolunda büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. *Heraklites*, evrenin ve evrendeki her şeyin her an değişmekte olduğunu ilk kez öğretmesi hayret verici bir olaydı. *Demokritos*, "atom kuramını" ortaya atmıştır.

Bütün bu felsefi düşünceler, *Sofistler* adı ile bilinen eğitimcilerin ortaya çıkışına yol açtı. Bunlar, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarından sonra görünmeye başladılar. Sofistler, fizik dünya ile ilgili sorunlardan vazgeçerek, gözlerini insan hayatı ile ilgili sorunlara (ahlak ve politikaya) çevirmişlerdi. Sofistlerde ortak olan özellik: Özgür araştırma ve tartışma ruhu idi. Akıl denemesine vurarak denerlerdi her şeyi. M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısına *Aydınlanma Çağı* adı verilebilir.

Anaksagoras ile Protagoras

Anaksagoras, tanrıların soyut düşüncelerden başka bir şey olmadığını söylemiştir. Sofistlerin en ileri gelenlerinden Protagoras, *Tanrılar Üstüne* adlı kitabını, tanrıların akıl aracılığı ile bilinemeyeceğini tanıtlamak için yazmıştır.

Sokrates Niçin Mahkûm Edildi?

Sokrates, bir düşüncecinin doğru olup olmadığını ararken, insanların çoğunun bu konudaki görüşlerine bakmamalı, gerçeğe götürecektir başka yollar aramalıdır, derdi. Yetmiş yaşında, dinsizlik ve gençlerin ahlakını bozmak suçları ile itham edilerek kovuşturma ya uğradı ve ölüme mahkûm edildi (M.Ö. 399).

Savunması, düşünce özgürlüğü hakkının en eski savunması olup, bu sözlerde iki önemli nokta ileri sürmüştür: 1) Birey vicdanının yok edilmez hakkı, 2) Tartışma ve eleştirinin sosyal önemi.

Bir Baskıcı Filozof: Platon

Platon, yaşamının son yıllarında ülküsel bir devlet düşünmüştü. Bu devletin bir dini olacaktı. Bu ülküsel devletin yurttaşlarını, o dinin tanrılarına inanmaya zorluyor, buna uymayanları ise ölüm ya da hapis cezası ile tehdit ediyordu. Ona göre, bir dinin doğru olup olmamasının hiç önemi yoktu; yalnız faydalı olması gerekiyordu.

Epikürcüler olsun, Stoacılar ya da kuşkucular olsun, hepsinin görüşlerinde amaç, bireyin ruh dirliği ve esenliğine ermesi ve buna götüren yolu bulması idi.

Epikuros ve Lucretius

Epikuros'un dersleri, açıkça dine karşıdır. Ona göre, dinin temeli korkuya dayanıyordu; derslerinin başlıca amacı da, insanların kafasını bu korkudan kurtarmaktı. Evreni *Demokritos*'un atom kuramı ile açıklardı ve evrenin tanrıların yönetimi altında bulunduğu görüşünü kabul etmezdi. "Ortada, evrenin yöneticisi anlamında olmak üzere, bir tanrı yoktur".

Romalı *Lucretius* (M.Ö.1. yüzyıl), insanlığın büyük kurtarıcısı saydığı Epikuros'un felsefesinde, insanlara mutluluk müjdeleyen düşünceleri herkese duyurmak amacıyla *De Rerum Natura* (*Varlıkların Niteliği Üstüne*) adını verdiği şiiri yazdı.

Stoacı görüş, otoriteye karşı bireyin haklarını savunmuştur. Stoacılar, o ilkeyi, toplumların bütün âdetlerinden ve yazılı yasalarından önce gelen ve onlara üstün olan doğa yasasında buldular ve Stoacı çevrelerden aşip yayılan bu görüş, Roma dünyasını etkinliği altına alarak Roma yasaları üzerinde etkili oldu.

Roma'daki Hoşgörü

Roma'nın, halk kitleleri için yararlı bir takım batıl inançlar üretme politikasını bir Yunan tarihçisi överek anlatır. *Cicero*'da bu görüşte idi. Dinler gerçek bakımdan olmayınca, yararlılık düşüncesiyle savunulur. *Machiavelli*, devletin yönetimi için dinin zorunlu olduğunu ileri sürerek, hükümdarın dini tutmak ve desteklemekle yükümlü olabileceğini savunur.

Klasik İlkçağa Genel Bakış

Klasik İlkçağda düşünce özgürlüğü bir çeşit solunan hava gibidir. Düşünceler, zorla değil, kanıt ve tanıtımlarla kabul ettirilirdi. Hıristiyan kilisesinin de benimsediği baskı ve zulüm politikası ve doğurduğu sonuçlar, insan aklını o sorunla uğraşmaya ve düşünce özgürlüğünün yasal ve haklı olduğu gerçeğini bulmaya zorlayacaktı.

Bölüm III

AKIL HAPİSTE

(Ortaçağ)

Hıristiyanlarda Hoşgörüsüzlüğün Kaynakları

Milan Fermanından yaklaşık on yıl sonra Büyük Constantin Hıristiyanlığı kabul etti. Bu karar ile yeni bir dönem başladı. Bin yıl sürecek olan bu dönemde, akıl zincire vuruldu, düşünce köle oldu, bilgi ise hiç ilerlemedi. Hıristiyan kilisesinin Kutsal Metinlerinin niteliği hoşgörüsüzlük ilkelerinden sorumlu tutulmalıdır. Eski Ahid, baskı görüşü için bir zırhtı. Kutsal Metinler, manevi ve düşünsel ilerlemeye engel olmuşlardır. Paganizm *I. Theodus'un* (M.S. 4. yüzyılın sonları) şiddetli yasalarıyla darmadağın edildi. *Themistius'a* göre, "Bireylerin dinsel inançları, devlet otoritesinin içine giremeyeceği bir yerdir. Otoriteye boyun eğme, insanları ancak ikiyüzlülükle, dış görünüşte bir teslim oluşa götürebilir".

Baskı Kurallaşıyor

Kilise Babalarından hiçbirine *Aziz Augustinus'tan* (ölümü 430) daha yüksek bir değer verilmediği gibi, hiçbiri de ondan daha büyük bir otorite sayılmamıştır. Gelecek kuşaklara doğru yolu göstermek için baskı gerekir görüşünü kurallaştıran O'dur. Bu kuralı, İncil'de bulunduğu sağlam bir temel, "onları içeri girmeye zorla" sözü üzerine kurmuştur. Kilise, 12. yüzyılın sonlarına değin, dinden sapmaları ortadan kaldırmak için, bütün gücü ile savaştı. Kilise'nin dinden sapmaları şiddetle kovuşturmasının başlıca nedeni, dünyasal çıkarlar sağlama düşüncesidir. Bu kovuşturmalar, ancak sapık görüşler Kilise'nin gelirlerini düşürecek ya da toplum için bir tehdit sayılacak bir düzeye vardığı zaman, şiddetlenerek baskı halini alıyordu. Kilise, Avrupa'nın kamu hukukuna, bir hükümdar ancak ülkesinde sapıklığı kökünden silmek koşuluyla tacını koruyabilir ilkesini soktu.

Engizisyon Cehennemi

Sapıkları arayıp ortaya çıkarmak için *Engizisyon* adıyla tanınan sistemi, 1233 yıllarında Papa *IX. Gregorius* kurdu ve *IV. Innocentius'un* bir fermanı (1252) ile bu baskı makinesi, "her kentin, her devletin sosyal yapısının ayrılmaz bir ögesi olmak üzere", temelli ve düzenli bir

örgüt durumuna getirildi. Engizisyon'un iman birliğini zorla sağlamak çabası en çok İspanya'da başarılı oldu. Orada, 15. yüzyılın sonlarına doğru, kendisine özgü bazı nitelikleri bulunan bir sistem kuruldu. Bu örgüt, Roma'nın karışmalarına karşı pek kıskançtı. İspanyol Engizisyon'unun –ki 19. yüzyıla değin sürmüş, ancak o yüzyılda ortadan kaldırılmıştır– başarılarından biri, *Morisco* denilen, Hıristiyanlığı kabul etmiş *Mağribîleri* ülkeden söküp atmak oldu. İspanya'da düşünce özgürlüğünü tümüyle kaldırdı.

Dinden sapmaları tepelemek için en etkili araçlardan biri *İman Fermanı* idi. Engizisyon hafiyeliği yüksek bir din görevi düzeyine çıkarıldı. Engizisyon mahkemesi ateşte yakmak kararını kendisi vermezdi, çünkü Kilise insan öldürmek suçu ile itham edilmemeliydi. Mahkeme sanık hakkında “hak yoluna gelmesi umulmayan sapık” hükmünü verince, “iyilik ve merhamet ile davranıla” öğütlemesiyle onu sivil makama devreder, resmi deyişi ile “ondan elini çekerdi”.

Anatomi ölenlerin ahrette dirilecekleri inancı dolayısıyla yasaktı. Bilimsel araştırmalara yaradılışından düşkünlüğü yüzünden *Roger Bacon*'un (13. yüzyıl) uzun süre hapiste yatması, Ortaçağda bilime olan güvensizliğe iyi bir örnektir.

İbn-ür Rüşd ile Aquino'lu Thomas

Kilise etkinliğinin doruk noktasına vardığı dönemde, Hıristiyanlığın insan ruhunu çepeçevre sarmak üzere kurduğu hapisanenin içinde akıl zincire vuruldu. Batı Hıristiyanlığındaki bilginler, Aristoteles'in felsefesini öğrendiler; hocaları da Yahudiler ve Müslümanlardı. Özgür düşünür *İbn-ür Rüşd*'ün (12. yüzyıl) Aristoteles felsefesine dayanan eserleri Hıristiyan ülkelerinde bir akılcılık dalgası kabartmıştı. İbn-ür Rüşd ile benzerlerinin çevreye yayılan düşünceleri (Güney İtalya'da Aquino kentinde doğduğu için Aquinas lakabı ile tanınan) ünlü *Thomas*'ın (ölümü 1274) tanrıbilimci görüşünün ortaya çıkışını etkiledi. Thomas Aquinas, o zamana kadar tanrıtanımazlığın rehberi sayılan Aristoteles'i, ortodoks inanç cephesine çekerek, pek ince bir Hıristiyan felsefesi ortaya koydu ki, Katolik Kilisesince bugün de geçerlidir ve otorite sayılır.

Üç Yüzük Öyküsü

Dünyayı üç sahtekârın (Musa, İsa ve Muhammed) aldatıp ayarttığı hakkındaki söz, 13. yüzyılda söylenip durdu. Bu söz, özgür düşünceli İmparator II. Frederich'e (ölümü 1250) yakıştırılır. Bu Alman şairi *Lessing*'in, hoşgörüsüzlüğün akla aykırılığını göstermek amacıyla yazdığı *Bilge Nathan* adlı dramına konu olmuştur.

Bölüm IV

KURTULMA OLANAĞININ BELİRMESİ

(Rönesans ve Reform)

Bir Uyanış Başlıyor

Birey, Yunan ve Roma'nın son dönemlerinde olduğu gibi kendi varlığını duymaya, bağlı olduğu ırk ve ülke içinde ayrıca bir kişilik olmak üzere, kendi öz değerini sezip anlamaya koyuldu.

Rönesans ve Hümanizm

Rönesans, yani İlkçağ klasik kültürünün "yeniden doğuşu" adı verilir. Bu değişimin asıl adı *Hümanizm'dir*. Din ile otorite arasındaki savaş, sistemli bir şekilde ancak 17. yüzyılda başlamıştır. Hümanistler, tanrıbilimci otoriteye düşman olmadıkları gibi, dini dogmaların egemenlik savına da karşı değildiler. En büyük önem, eğitimin dünyevi yanına verilmişti; din ve teoloji ise ayrı bir daireye konarak orada saklanıyordu. Rönesans dönemi düşünceleri bu iki dünyayı birbirinden ayrı tutmaya ve dine karşı, gerçek bir boyun eğişten uzak, görünüşte bir uysallık gösterme yanlıydılar.

Reformcuların Hoşgörüsüzlüğü

Luther'in öncülük yaptığı ayaklanma aklın dogmalara karşı başkaldırısı değildi; bu ayaklanma, Kilise'nin halktan para çekmek için tuttuğu yollar, özellikle o dönemde göze en çok batan *Indulgeans* (günahların bağışlanması için para ile satılan bir çeşit berat) satışları biçimindeki kötü ve çıkarıcı uygulamalar karşısında giderek genişleyen ruhban karşıtlığının sonucuydu. Protestanlar, bir otoritenin yerine, başka bir otoriteyi geçirmişlerdir. Kilisenin otoritesi yerine Kutsal Kitabın otoritesi.

Luther, vicdan ve ibadet özgürlüğüne karşıydı; böyle bir özgürlük, onun okuduğu Kutsal Metinlerin öğrettiklerine uymazdı. Hoşgörüsüzlükte, *Calvin*'in kapkara bir ünü vardır. Devleti Kilisenin yönetmesini, yani genellikle "teokrazi" denen yönetim biçimini istiyordu ve Cenevre'de böyle bir yönetim kurmuştu.

Reformcular kendisinden ayrılmış oldukları Katolik Kilisesi gibi, özgürlükle hiç ilgilenmediler; onların da kaygısı "hak" oldu. Ortaçağın ülküsü, dünyayı sapıklardan temizlemektir. Protestanların amacı da, kendilerine karşı olan bütün insanları ülkelerinden atmak olmuştu.

İster Protestanlarca, ister Roma Kilisesince yorumlansın, Kutsal Kitabın sihribazlar hakkındaki hükmü daima idamdı. Almanya'da bilimin gelişmesi bu yüzden uzun süre engellerle karşılaştı.

Reform'un Sonuçları

Protestan devletlerde en yüksek dinsel gücü hükümdar temsil ediyordu. Protestanların Kutsal Kitaba taparcasına düşkünlükleri de, kendilerinin önceden düşünemedikleri bazı sonuçları doğurdu. Metinlerin incelenmesi, eleştiriye yol açtı; dogmaların vahiy yoluyla inmiş olması inancının zor kabul edilebileceği anlaşılmaya başlandı. Din işlerinde ciddi ve samimi olan Papa III. Paulus (1534) ile onu izleyen birtakım papalar, Papalığın maddi ve manevi bütün olanaklarını yüzyıllarca sürececek bir mücadele için örgütlediler. Cizvit Tarikatı ile Roma'da Engizisyon örgütünün kurulması, Trent Konsili, kitap vb. basımının sansüre tabi tutulması, yasak kitaplar için *Index* çıkarılması alınan önlemlerdi.

Bruno ile Vanini Yakılıyor

Giordano Bruno, bir bakımdan Epikuros'un düşüncelerine (evrenin sonsuzluğu kuramını ondan almıştı) dayanan bir dinsel felsefe kurmuştu. Ancak Epikuros'un materyalizmi, bu sistemde "Tanrı maddenin ruhudur" görüşüyle, panteist bir mistisizm biçimine bürünmüştü. Kopernik'in, hem Katoliklerce, hem de Protestanlarca reddedilen yeni buluşunu (dünyanın güneş çevresinde döndüğü gerçeğini) kabul eden Bruno, bir adım daha atarak, durağan yıldızların birer güneş olduğunu ve bunların çevrelerinde dönen, göze görünmez gezegenleri olduğunu da ileri sürüyordu. Roma'da idama mahkûm edilerek Campo de Fiori denen yerde ateşte yakıldı (1600).

Bruno gibi Avrupa'da dolaşıp duran *Lucilio Vanini* adlı İtalyalı bir bilgin Toulouse'da dinsizlik ve tanrıtanımlıkla suçlanarak, önce dili koparılarak, sonra da ateşte yakılarak cezalandırıldı.

Kopernik ve Galileo

Modern astronominin tarihi, *Kopernik*'in, dünyanın hareketleri ile ilgili gerçeği ilk kez ortaya çıkaran kitabı ile başlar. Bu kitabın çıkması, özgür düşünce tarihinde çok önemli bir olaydır; çünkü bilimle Kutsal Kitap arasındaki uyumsuzluğu açık ve kesin biçimini veren bu kitap olmuştur. Kopernik'in kitabı *Index*'e geçirildi.

Roma, Güneş sistemi gerçeğinin öğretimine 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar izin vermedi. Galileo'nun kitapları da, ta 1835 yılına kadar *Index*'te kaldı.

Sansür Başlıyor

Papa VI. Alexander, ruhsatsız kitap basmayı yasaklayan fermanı ile basılacak eserlerin sansürden geçirilmesi kuralını koydu (1501). 19. yüzyıla kadar hiçbir ülkede kitap basma gerçek anlamıyla serbest değildi.

Bölüm V

DİNSEL HOŞGÖRÜ

Asoka'nın Hoşgörüsü

Dinine içtenlikle bağlı olduğu kadar, hoşgörülü bir insan da olan Hindistan Hükümdarı Asoka, M.Ö. 3. yüzyılda, birbirine düşman iki dinin, Brahmanizm ile Budizm'in çatışmalarına son vermek için, ülkesinde her iki dinin birbirine eşit saygı görecekları hakkında bir ferman çıkardı. Asoka'nın bu konudaki fermanları hoşgörü fermanlarının en eskisi olarak diye anılır. Hoşgörü, tam olmayan bir dinsel özgürlük demektir ve derece derecedir.

Sosinizm

Modern anlamıyla hoşgörü ilkesini, İtalyan reformcuları arasında, "Üçü birlik" görüşünü bırakarak, "Bircilik, Unitarizm" mezhebini kurmuş olan zümreye borçluyuz. *Bircilik* mezhebini kuran (genellikle *Socinus* adıyla tanınan) *Fausto Sozzini*'dir. Ona göre, baskı ile birlikte olması zorunlu ise, din bir beladır. Avrupa devletlerinde din özgürlüğü "yargısal" deyimıyla anlatılan bu sistem sayesinde gerçekleşebilmiştir.

Dinle Devlet Ayrılıyor

Dinin devletten ayırma esası, 17. yüzyılda Atlantik'in öte yakasında Yeni Dünyanın bir köşesinde uygulama alanına girdi. *Roger Williams* Püriten mezhebini kurdu. Bu görüşü bir sapma sayıldığı için kendisini Massachusetts'ten çıkardılar. O da, Püriten kolonicilerin baskılarına uğrayanlar için bir sığınak olmak üzere, Providence kentini kurdu. *Roger Williams*, burada demokratik bir cumhuriyetin temellerini attı; bu cumhuriyetin Anayasasına göre, devleti yönetenler, yalnız sivil yönetim işleri ile uğraşacaklar, din işlerine hiç karışmayacaklardı. Hoşgörü ilkesine dayanan ve din işlerinin yönetimini sivil hükümetin elinden bütünüyle almayı kural olarak kabul eden ilk modern devleti kurmak şerefi *Roger Williams*'ındır.

Koloniler, İngiltere'den ayrılarak bağımsız bir devletler birliği durumuna gelince, ilan edilen Federal Anayasa (1787), laiklik ilkesini mutlak olarak kabul etmiş, ancak dini devletten ayırıp ayırmamak sorununun çözümünü, birliği oluşturan devletlerin kendi isteklerine bırakmıştır.

Milton'un Büyük Savunması

Milton "*Büyük Savunma: Ruhsatsız eser basma özgürlüğü lehinde söylev*" adlı bir eser yayınlamıştır. Bu söylevinde şunları yazmıştır. "Bilim yeni düşüncelerin söylenip ortaya çıkarılması ile ilerler. Gerçek de özgür tartışmalarla bulunur". Sansürcülerin izniyle çıkan kitaplar (Bacon'un dediği gibi), "ancak zamanın gereklerine uygun dil kullananlar olacağı için", ilerlemeye hizmet etmezler. Milton, düşünce özgürlüğünü, siyasal özgürlükten üstün tutmakta ve "bütün başka özgürlüklerden önce, bana öğrenme, söyleme, vicdan ve serbestçe tartışma özgürlüğünü verin" demektedir.

“*Act of Toleration*” adı verilen dinsel hoşgörü yasası (1689) devrimin eseridir ve İngiltere’de bugün hüküm süren din özgürlüğünün temeli o yasaya dayanır.

John Locke

Aynı yıl (1689) içinde, *John Locke*’ın ünlü *Letters Concerning Toleration* (Hoşgörü Üstüne Mektuplar) ın ilki Latince olarak yayınlandı. Gerçek din aklın içten kanması demektir, akıl ise (niteliği bakımından) inanmaya zorlanamaz. Katolikler politika bakımından tehlikeli insanlardır. Locke, laiklik ilkesini, kayıtsız şartsız olarak tutmaktadır; bunun mantıksal sonucu da dinin devletten ayrılmasıdır.

İngiltere’de, 19. yüzyılda, din özgürlüğü alanında yapılan işlerin başlıcaları, Liberallerin eseridir.

Voltaire’in Açtığı Büyük Savaş

Hoşgörüsüzlüğe karşı açılan mücadelenin en atılgan ve güçlü lideri *Voltaire*’dir. Voltaire, devlet yönetimindeki mevkilerin, yalnız devletin resmi dininden olanlara verilmesini ister.

Rousseau’nun Resmi Din Görüşü

Onun tasarladığı ideal devlet, kendi özellikleri içinde, herhangi bir teokrasiden biraz daha iyicedir. İnsanları, zorunlu sayılan inançların kabulü ile yükümlü tuttuğu için, hoşgörü ilkesini yadsımış olmaktadır.

Devrimin Fransa’ya Getirdikleri

Devrim, Fransa’ya din özgürlüğünü getirdi. *Mirabeau* , “hoşgörü” ve “hâkim” gibi deyimler kullanılmasının şiddetle karşısına çıktı. “Benim açımdan en geniş anlamıyla din özgürlüğü öylesine kutsal bir haktır ki, onu hoşgörü kelimesiyle belirlemek bile, bana göre, bir çeşit despotluktur; çünkü hoşgörüde bulunmak iktidarın elinde olunca, hoşgörüde bulunmamak da onun dileğini bağlı kalır” diyordu. Kilisenin emredici durumdaki etkinliği kraldan millete geçti.

Demokratik cumhuriyeti, burjuva cumhuriyeti izledi (1795 – 1799). 1795 tarihli Anayasa ile dinle devlet birbirinden ayrıldı, her türlü ibadetin serbest olduğu ilan edildi ve Katolik rahiplerinin o güne kadar devlet hazinesinden aldığı maaşları kesildi. Ortaya, *Theophilanthropi* adıyla yeni bir akılcı din çıktı. Yüzyılın filozof ve şairlerinin, Voltaire’in ve İngiliz Yaradancılarının (deist) “doğal din” dedikleri bu idi; Rousseau’nun arındırılmış Hıristiyanlığı değil. Yeni dinin görüşleri şu şekilde özetlenebilir. Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü, kardeşlik, insanlık; başka dinlere saldırıda bulunmamak, onların hepsini de saygı ile yüceltmek, aynı mezhepten olanların aile içinde ya da bir tapınakta toplanarak, birbirlerini ahlaki eylem ve hareketlere isteklendirmek ve özendirmek İktidarın, bazen gizli, bazen de açıkça koruduğu bu mezhep, eğitim görmüş aydın görüşlü kişiler arasında hayli geçerlilik kazandı ve yayıldı.

Devrimin önderleri birtakım ilkeleri dogma gibi körü körüne kabul etmişti. Bu dogmalardan biri, Rousseau'nun insanın, doğuştan iyi, adaletli ve düzen sever bir varlık olduğu hakkındaki batıl görüşü, öteki de insanların doğuştan eşit olduğu hayali idi. "Özgürlük, eşitlik, kardeşlik" kuralı, dini inançlar düzeyinde bir inanç olmuş (göklerden inmiş bir vahiy gibi), ruhları sarıp büyülemişti.

Din özgürlüğü devrimden doğdu: Önce, dini devletten ayırma biçiminde, sonra da antlaşma (konkordato) ile. Antlaşma, monarşilerden ve cumhuriyetlerden geçerek, yüzyıldan fazla sürdükten sonra, 1905 yılının Aralık ayında ortadan kaldırılarak yeniden dinle devlet ayrılığı sistemine dönüldü.

Almanya'daki Gelişmeler

Christian Thomasius, din özgürlüğünü adil bir kanun anlayışının mantıksal sonucu sayan kuramın belli başlı yayıcısı olarak görülebilir. Almanya'da din özgürlüğünün yerleşmesini etkileyen en önemli olay *Büyük Friedrich* gibi bir akılcının Prusya tahtına çıkması olmuştur (1740). Büyük Friedrich'in siyaseti ve ilkeleri, 1794 yılında, II. Friedrich Wilhelm döneminde yayınlanan Prusya Devletleri Kanunu'na geçti.

Avusturya'da İmparator II. Josef 1781 yılında Hoşgörü Fermanını yayınladı.

İtalya

İtalya'da, 18. yüzyılda, hoşgörü düşüncesi, bir akılcı ya da filozofça değil, aslında Katolik bir kilise adamı olan *Tamburini* tarafından savunulmuştur. Papa XVI. *Gregorius*, yayınladığı bir Papalık bildirisi ile (1832), özgürlüğe karşı Kilisenin otoritesini kesinlikle savundu. Papa IX. *Pius*'da "Çağın Yanlıları" hakkında buna benzer bildiri yayınlayarak (1864) bütün dünyayı hayretler içinde bıraktı.

Hoşgörü, Reform Hareketi dolayısıyla, Kilisedeki birliğin bozulması sonunda doğan siyasal durum ve koşullar ile zorunlulukların ürünüdür.

Bölüm VI

AKILCILIĞIN GELİŞMESİ

(17 ve 18. Yüzyıllar)

Akıl Egemenliğini Kuruyor

Son 300 yıl boyunca, akıl yavaş yavaş ama sürekli olarak Hıristiyan mitolojisini yıkmakta ve doğaüstü vahiy savlarının iç yüzünü ortaya sermektedir. Akılcılığın ilerlemesi iki dönemde olur: 1) 17. ve 18. yüzyıllarda Hıristiyan ilahiyatını ve ona dayanak olan Kutsal Kitabı

reddeden düşünürler, dinin esaslarında buldukları tutarsızlıklar ile çelişme ve mantıksızlıkların ve bunlardan doğan ahlaki güçlerin etkisi altında etkisi altında kalmışlardı. 2) 19. yüzyılda bilimin çeşitli alanlardaki buluşları din kumaşının dokusunu hırpaladı; tarihi eleştiri de kutsal belgelerin otoritesini yöntemli bir şekilde yıktı.

Gerçeğin, insanın umutları, korkuları ya da geleceği üzerinde yapacağı etki kaygısından ve her türlü çıkar ilgisinden arınmış gerçek aşkı 17. yüzyılda başlamıştır. Birçok ünlü düşünürler yetişmiştir. Bu düşünürler, Hıristiyan inancına göre olan evren tasarımının akla uygun olmadığı sonucuna varmış, Pascal gibi bazıları da akıl süzgecinden geçirmeden iman yoluna dönmüşlerdir. Bacon deist olduğu halde, bilimsel araştırmalar alanından otoriteyi dışarıda tutmak düşüncesi bütün yazılarının ruhunda vardır. Yüzyılın büyük zekâları, genellikle akıllı, otorite zararına olmak üzere yüceltme eğiliminde idiler. İngiltere’de bu ilkeyi Locke öyle sağlam bir biçimde kurdu ki, bütün 18. yüzyıl boyunca süren tanrıbilim tartışmalarında her iki taraf da hep akla dayanır oldular; ünlü tanrıbilimcilerden hiç biri, artık imanı akıldan daha yüksek düzeyde bir güç gibi kabul etmiyordu.

Aklın derece derece gelişen egemenliğinin en göze çarpan örneği, büyücülük konusuna karşı kamuoyunda oluşan değişiklikte gözlenir. Kutsal Kitap’ın “büyücünün yaşamasına katlanmayacaksın” buyruğunu yerine getirmek için, *I. James*’in ünlü çabalarını, Cromwell’in yönetimi döneminde Püritenlerin, şeytanla uyuşan kocakarıları yok etmek konusundaki üstün çabaları çok geride kalmıştı. Eğitim görmüş kimseler arasında büyüye inananlar azaldı. En son mahkemeye verilen büyücü kadın 1712 de Jane Wenham’dır. Büyücülük aleyhindeki yasa da 1735 yılında ortadan kaldırıldı. John Wesley, “büyücülüğe inanmamak Kutsal Kitap’a inanmamaktır” sözü ile tam bir gerçeği dile getirmiştir.

Hobbes Dinde Baskıyı Savunuyor

17. yüzyıl İngiliz düşünürü *Hobbes*, Fransız düşünürü *Gassendi*’den çok etkilenmiştir. Gassendi (Epikürcü bir biçimde) materyalizmi yeniden canlandıran kişidir. Hobbes *Leviathan* adlı eserinde ortaya koyduğu siyaset kuramına göre, hükümdar her bakımdan olduğu gibi, inanç sorununda da mutlak bir hüküm ve güç sahibidir; uyrukların görevi, hükümdarın göstereceği dini kabul ederek, onu uygulamaktır. Böylece dini baskı savunulmuş olmakla beraber, kiliseye bağımsız olarak hiçbir güç tanınmıyordu. Fakat Hobbes’ın kuramına temel olan ilkeler akılcı idi. Hobbes’un din hakkındaki asıl görüşü ise: “Görünmeyen şeyler karşısında bilgisizlik ve vehimden doğan korku, insanın kendisinde olunca din denilen, başka türlü korkan ya da başka türlü tapanlarda olunca batıl inanç adı verilen duygunun tohumunu oluşturur”.

Spinoza’nın Panteizminin Anlamı

Hollandalı Yahudi filozof *Spinoza*, Tanrı adını verdiği son gerçeği, mutlak bir yetkinlik, kişisel olmayan bir varlık ve (nitelik bakımından da) düşün ve mekânda ustalık sıfatlarından oluşan bir cevher olarak görür.

Locke ve Toland

Essays on the Human Understanding (İnsan İdraki Üstüne Denemeler) adlı eserinde Angilikan John Locke, bütün bilgilerin deneme yoluyla edinilmiş olduğunu göstermektedir. Locke, imanı bütününü aklın hükmü altına sokar. Hıristiyan vahyinin (buyruk) akla zıt olmadığını göstermek için *The Reasonableness of Christianity (Hıristiyanlığın Akla Uygunluğu)* adıyla yayınladığı kitap, sonraki yüzyılda İngiltere’de ortaya çıkan bütün dinsel uyuşmazlıklar için başvuru bir eser olmuştur.

Katoliklikten Protestanlığa geçmiş bir İrlandalı olan Toland (Locke’un etkisi altında olarak) *Christianity Not Mysterious (Hıristiyanlık Esrarlı Bir Şey Değildir)* adıyla 1696 yılında bir kitap yayınladı. Toland, Hıristiyanlığın hak olduğunu kabul ederek, onda hiçbir esrarlı yön bulunamayacağı sonucuna varır; çünkü ona göre, esrarı yani akıl ermeyecek dogmaları akıl kabul edemez. Toland’ın Hıristiyanlığı hak olarak kabul etmesi, yalnızca görünürde bir ifadeden başka bir şey değildir. O dönemin akılcı eserlerini okurken, yazarların asıl amaçlarını satır aralarında aramalıdır.

Bayle’nin Büyük Etkisi

Fransa’dan kovulan Bayle *Dictionnaire Historique (Tarih Sözlüğü)* adlı eserini yayınladı. Bayle’a göre, iman ile aklın alanlarının birbirinden ayrı olduğudur. “İmanın erdemi, gökten indirilmiş gerçeklere, yalnız ve yalnız Tanrının otoritesine dayanarak inanmadadır”.

Kutsal Kitap Yorumlanıyor

Spinoza, Kutsal Kitabında alelade kitaplar gibi yorumlanması gerektiği ilkesini ortaya koymuştu; Yaradancılar (deistler) bakımından da bu ilke temeldi. Hıristiyanlığa hücum edenlere karşı kullanılacak üç yasal silah vardı;

1. Kilise mahkemelerinin, tanrıtanımazlık, kutsal değerlere saldırı, dinden sapma ile dine aykırı düşünceler yayınlamak gibi eylemleri (en çok altı aya kadar olmak üzere) hapisle cezalandırmak yetkisi vardı.
2. İngiltere Başyargıcı Hale, 1676 yılında Taylor adlı adamın Hıristiyanlık hakkında sahtekârlık deyimini kullanmak ve İsa’ya dil uzatmak suçları ile itham edilmesi üzerine, İngiliz Örfi Hukukunu (Common Law) suçlu aleyhine yorumlamıştır.
3. 1698 yılında yayınlanan bir yasaya göre de, Hıristiyan dininden olan bir kimse “yazı ile basın ile ders vererek yahut öğüt kisvesi altında sözlerle, Kutsal Üçübirliği oluşturanlardan herhangi birinin tanrılığını yadsır, ya da birden çok tanrı olduğunu söyler, ya da Hıristiyan hak olduğunu, ya da Eski ve Yeni Ahit kutsal kitaplarının Tanrı buyruğu olduklarını yadsır” ve bu suçu da saptanırsa çeşitli cezalara çarptırılırdı.

Vahyin gerçekliği lehine gösterilen kanıtlar arasında en başta gelenler, Eski Ahid’deki bazı kehanetlerin Yeni Ahid’de gerçekleşmiş olduğu iddiaları ile Yeni Ahid’de sözü geçen mucizelerdi.

Voltaire Hıristiyanlığa Karşı Çıkıyor

Voltaire, içtenlikle bir Yaradancı (deist) idi. Evrenin niteliği, onun bilinçli bir mimarca meydana getirilmiş olduğu düşüncesine dayanarak, insanların dirlik ve düzeni için de tanrının gerektiğini ileri sürüyor ve tanrıtanımazlığa şiddetle karşı çıkıyordu. Voltaire'in en büyük ve başarılı hizmeti, hoşgörü davası uğruna yaptığı etkili çabalarda ve batıl (temelsiz) inançlara karşı açtığı sistemli mücadelede görülür. Edebi dehasıyla, İngiliz düşünürlerinin eserlerini bütün dünya için bir güç haline getirmiştir. Hıristiyanlık dünyasında Voltaire'den daha fazla kin ve nefret uyandırmış hiç kimse yoktur. Onu bir çeşit Deccal sayıyorlardı.

Rousseau'nun Devrimciliği

Rousseau'da Yaradancı (deist) idi, ama onun Yaradancılığı, Voltaire'inki gibi değil, imanlı ve heyecanlı idi. Eğitim kuramına parlak bir hizmeti olan *Emile* 1762 yılında yayınlandı. Bu kitapta yazdıkları hem yazarın Yaradancı inancını doğrular, hem de vahiy inancını ve ilahiyatı reddeder. Emile, Paris'te herkesin gözü önünde yakılmış ve yazarının tutuklanması için emir verilmiştir.

Yaradancılığın Reddi

Yaradancılık, ister Rousseau'nun ki yarı Hıristiyan, ister Voltaire'inki gibi Hıristiyanlığa karşı olsun, kum üstüne kurulmuş bir bina idi; öyle olduğu için de, Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ortaya çıkan düşünürler onu temelinden yıktılar.

Diderot Yaradancılığı reddediyordu. Diderot'un büyük eseri olan *Ansiklopedi*'de, kilise hakkında en başkaldırıcı düşüncelere yer verilmişti. Bu eserin yayınlanmasından amaç insanları, "ilk günah" (Âdem ile Havva'nın cennette yasak yemişi yiyerek işledikleri günah ki, bunun cezası olarak cennetten kovulmuşlardı) inancına dayanan Hıristiyanlıktan çıkarıp, onlara yeni bir dünya görüşü vermek; dünyadaki kötülüklerin, insanların yaradılışındaki kusurlardan değil, bozuk kurumların, kötü eğitimin etkisinden geldiğini ve dünyanın insanlar için güzel bir duruma getirilmesinin olanaklı olduğunu telkin etmekte.

Hume'un Kuşkucu Felsefesi

İngiliz filozofu *Hume*, kişi halinde bir Tanrının varlığını tanıtlamak için genellikle öne sürülen kanıtların tutar yanları olmadığını gösterdi. Hume'un ölümünden sonra yayınlanan *Dialogues on Natural Religion (Doğal Din Üzerine Diyaloglar)* adlı eserinde, gerek yaradancıların, gerek Hıristiyanların Tanrının varlığını tanıtlamak için öne sürdükleri "amaç kanıtına" hücum edilir.

Almanya'da Aydınlanma ve Kant

Almanya'da aydınlanma devri 17. yüzyılın ortasında başlar. Bir alman düşünürü bütün dünyayı sarstı: Filozof *Kant*. *Salt Akıl Eleştirisi* adlı eserinde; Tanrının varlığı ile ruhun ölümsüzlüğünü salt akıl yoluyla tanıtlamaya kalkışınca ister istemez çelişmelere düşeceğimizi

kanıtlarla gösterdi. Kant'ın felsefesi, akli otorite buyruğundan kurtarmak yolunda ileri atılmış pek önemli bir adım oldu.

Bölüm VII

AKILCILIĞIN İLERLEMESİ

(19. YÜZYIL)

Bilim İlerliyor

Kopernik'in araştırmalarının müjdelediği modern bilimin temeli 17. yüzyılda atılmıştır. Kopernik'in kuramı o yüzyılda tanıtıldı, genel çekim kanunu o yüzyılda bulundu, modern fizik ile kimya bilimleri yine o yüzyılda kurulmaya başlandı. Kuyruklu yıldızların ne oldukları anlaşıldığı için, bunların Tanrının kızgınlığının bir belirtisi olarak görmekten vazgeçildi. 18. yüzyıl bilim adamlarının, dini otoritenin zor ve baskısı ile karşılaştıkları alan "doğa bilimleri" oldu.

Jeolojinin Katkıları

19. yüzyıl başlarında *Laplace*, "nebula" varsayımına dayanarak evren hakkındaki kuramını ortaya koydu. Laplace'ın kuramına göre, dünyanın ve güneş sisteminin oluşumu için fiziksel bir sürecin uzun zamanlar boyunca sürmüş olması gerekiyordu. 1863 yılında *Lyell Antiquity of Man (İnsanın Eskiliği)* adlı eseriyle, insan soyunun yeryüzünde (Kutsal Kitap'daki kayıtlarla uzlaşması olanaksız derecede) çok eski zamanlardan beri yaşamakta olduğunu uluorta meydana çıkardı. 17. yüzyılda bir İngiliz din adamı o tarihi, büyük bir ustalıklarla hesap ederek şöyle saptamıştı: İlk insan Tanrı tarafından M.Ö. 4004 yılı Ekim'inin 23'üncü günü sabah saat 9'da yaratılmıştır.

Darwin Dünyayı Sarsıyor

1859 yılında *Darwin'in Türlerin Kökeni* adlı kitabının yayınlanması, yalnız bilim alanında değil, bilim ile teoloji arasındaki kavgada da bir nirengi (başlangıç) noktası oldu. Kutsal Kitap, insanı Tanrının kendi suretinde olarak yarattığını söyler. Darwin ise insanın maymundan geldiğini anlatıyordu. Darwin, olayların bir amaçla meydana getirilmiş değil de, belki koşulların alışılmış olmayan bir biçimde bir araya gelmelerinin sonucu olarak açıklanabileceğini göstermiştir.

Doğadaki olaylar değişmez kanunlara uyarak, birlikte var olan ve birbiri ardınca giden sentezlerdir. Bu kesin hükümlü önerme 19. yüzyılın ilk yıllarında bir bilim aksiyomu olarak kabul edilmişti. Bu önermenin anlamı şudur: Herhangi bir anda tüm evrenin durumu, ondan önceki anda olan durumunun sonucudur; bu iki durum arasındaki nedensel ard arda geliş, nedenle sonuç arasındaki ilişkiyi yok edecek ya da değiştirecek herhangi bir araya girme ile kesintiye uğrayamaz. Çünkü nedensellik düşüncesi zihinleri metafiziğe götürür.

Hegel'in Yaptığı Hizmet

Gelişme düşüncesi, yalnız doğaya değil, insanın ruhuna ve (düşünce ile din de girmek üzere) uygarlık tarihine de uygulanmıştır. Hegel'e göre, tüm varlık (kendi verdiği bir adla) mutlak bir "idea"dan ibarettir. Hegel'in sistemine mutlak idealizm adı verilmiştir. Hegel'in sistemi "idealist" olduğu ve bundan dolayı evrenin açıklamasını maddede değil, düşüncede bulduğu halde, materyalist sistemler gibi, onun da ortodoks inancı yıkmak eğilimindedir. Hegel'in büyüüne kapılan insan, kendisini vahiy ile gökten indirilmiş bir din gereksinme ve arzusundan kurtaran bir evren kuramına kavuşmuş duygusuyla dolar.

Comte ve Spencer

Fransız *Auguste Comte* da toplayıcı bir sistem tasarlamıştı; ancak o, saldırgan davranarak, evreni açıklamanın eskimiş, hükmü kalmamış bir biçimi saydığı teolojii tümüyle reddetmişti. Comte'a göre, toplumun gelecekteki ilerleyişine (yalnız ve yalnız denemenin verileri ile ilgilenen) bilim görüş rehberlik edecektir.

İngiliz *Herbert Spencer*'in toplayıcı sisteminde de (Comte'unki gibi) bilime dayanılıyor ve (nebula durumundaki bir evrenden başlanarak) hem fizik, hem de psikik ve sosyal bakımlardan, bilinebilir olan bütün evrenin nasıl ortaya konabileceği gösterilmeye çalışılıyordu.

Determinizm Tarihe Uygulanıyor

Doğa gibi, insanın eylemleri ile tarihinin de sıkı bir biçimde nedensellik kanununa bağlı olması, Comte'un temel ilkelerinden biridir.

Antropolojinin Bulguları

Bilim, Kutsal Kitap'ın yanılmazlığı hakkındaki eski inancı tutulamaz bir duruma getirmiş, Yaradılış ve insanın cennetten çıkarılması inanışlarını büsbütün yıkmıştır.

Kutsal Kitap ve Tarihsel Eleştiri

Kutsal Kitap'daki kayıtların, salt tarihi belgeler gibi ele alınarak, yöntemli bir şekilde incelemeden geçirilmesi 19. yüzyılda yapılır. Tevrat'ı Musa'nın yazmış olduğu hakkındaki geleneksel bilgi büsbütün geçerliliğini yitirmiştir. Tufan öyküsünü Yahudilerin Babil mitolojisinden almış olduklarını gösteren belge büyük bir heyecan uyandırmıştır. Dinler, daima efsanelerden dokunmuş örtüler içinde doğar. Dinlerin en büyük çekiciliği (başka bir yoldan öğrenemeyeceğimiz) bir gelecek hayat vaat etmelerindedir.

Modernizm Hareketi ve Tepkileri

Loisy, Katolik Kilisesinde gelişen ve Modernizm adı verilen hareketin en belirgin kişisidir. Papa *X. Pius* Modernizm hareketini ortadan kaldırmak için elinden gelen her şeyi yaptı. İngiliz Lord *Westbury*'nin mezar taşına şu kitabe yazılmıştı: "Bu dünyadaki mesleğinin son günlerinde

Cehennemi, mahkeme giderleri kendisine ait olmak üzere kovarak İngiliz Kilisesi Ortodoks mensuplarının son umutları olan sonsuz lanet cezasını ortadan kaldırmıştır”.

Agnostikler ve John Morley

Agnostiklere göre, insan aklının bir idrak sınırı vardı; teoloji, bu sınırın dışında kalıyordu. Bilimin, (psikoloji de olmak üzere) uğraştığı dünya ise o sınırın içinde idi.

John Morley’e göre; Siyasette önce elverişlilik sonra gerçek, dinde başta iç huzuru sonra gerçek aranır. Teoloji, yoksul halkı uslu durdurmak için iyi bir araçtır. Tanrıya ve dine inanmamak da tehlikeli siyasal düşüncelerin nedeni ya da onlarla beraber sayılır.

Monizm Hareketi

İlerleme kuramı, Almanya’da büyük ilgi uyandıran *Monizm* hareketinde (1910 – 1912) olduğu kadar güç ve önemle başka hiçbir yerde kabul edilmemiştir. Yeni görüşe göre, deneyimlerimize giren her şey, karşılığı olan bir bilime konu olabilir. Fizik evren hakkındaki eski mekanik kuram yavaş yavaş ortadan kalkarak yerine enerji kuramı geçti. Madde adı verilen şey yalnızca bir enerjiler karmaşığdır.

Monizm, bütünüyle bilime dayanarak, teoloji ile mistiği ve metafiziği kadrosunun dışında tutan bir hayat görüşü olması bakımından, Comte’un pozitif felsefesi ile dinine benzer. Bilimin dünya görüşü ile dinin dünya görüşü arasındaki kesin zıtlık üzerinde ısrarla durarak, dinin giderek daha az gerekli bir duruma gelmesi olayını manevi gelişmenin başlıca belirtisi sayarlar. Zaman planında ne denli geriye gidersek, dini o denli değerli bir uygarlık unsuru olarak görürüz; biz ilerledikçe o geriler ve arkaya çekilir, yerini de bilim alır.

Bölüm VIII

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜNÜ HAKLI KILAN NEDENLER

Yasaklama Neden Yersizdir?

Stuart Mill’ e göre, “insan soyuna, kendi üyesinden herhangi birinin hareket özgürlüğüne, birey olarak ya da topluca müdahale ettirmeyi haklı kılan neden korunma amacıdır”. Eski ve Yeniçağlarda, iktidarların özgür düşüncüyü yasak etmelerini mazur göstermeye yarayan işte bu düşünce biçimi olmuştur.

Bir insanı, içten kanılarını ifade eden düşüncelerinden dolayı cezalandırmak haksızlıktır; çünkü kanının irade ile ilgisi yoktur. Yanılma suç olmadığı için, onu cezalandırmak haksızlık olur. Bütün erdemler, insanın geçirdiği, fizyolojik ya da sosyal deneye dayanır, haklılık (adalet) da bunun dışında değildir.

John Stuart Mill'in Kanıtları

Düşünce özgürlüğünün haklılığını akıl ve usa vurmayla tanıtlayan *John Stuart Mill* oldu. J.S. Mill bu konudaki düşüncelerini *On Liberty (Özgürlük Üstüne)* 1859 yılında yayınladı. Düşünceyi yasaklayacak olanların onun doğruluğunu yadsıyanlardır, ancak bunlar yanılmaz değildirler. Yargılarında haksız da olabilirler, haklı da olabilirler; bir ölçüde haklı, bir ölçüde haksız olmaları da olası:

1. Eğer kendileri haksız olup da ezmek istedikleri düşünce doğru ise, insanlığı bir gerçekten yoksun kılmak için ellerinden geleni yapmış olurlar. Eylem ve hareketimizin dayanacağı düşünceyi doğru olarak görmemizi haklı kılacak asıl koşul, başkalarının o düşüncemize itiraz ve onun yanlışlığı tanıtlayabilmek için tam bir özgürlüğe sahip olmalarıdır.
2. Kabul edilmiş inancı, içine yanlışın karışmasından korumak amacıyla, tartışma konusu yaptırmamak da, o inanç doğru bile olsa gene de genel yarara aykırı düşer.
3. En çok rastlanan ve en önemli olan ise birbiri ile çarpışan iki görüşün gerçeği bölüşmüş olmaları halidir. Gerçeği aralarında paylaşan (yani her birinde gerçeğin bütünü değil de bir bölüm bulunan) iki düşüncenin her biri için yalnız hoşgörü değil de, tutup desteklenmesi istenirse, bunlardan hangisi azınlığın düşüncesi ise o tutulup desteklenmelidir; çünkü o dönemde ihmale uğrayan ilişkileri o düşünce temsil etmektedir.

Bilimin İlerlemesi Özgürlüğe Bağlı

Uygarlığın ilerlemesi bir ölçüde insan denetiminin dışında kalan koşulların etkisine bağlı olmakla beraber, daha çok (ve gittikçe artan bir oranda) insanın kudret alanı içinde bulunan şeylere bağlıdır. Bilimin ilerlemesi ve yanlışların düzeltilmesi için de, kayıtsız şartsız bir tartışma özgürlüğü gerekir. Uygarlık tarihinin bize vereceği bir ders varsa o da şudur: Düşünce ve ahlak planındaki ilerlemenin (sağlanması insanın tümüyle kendi elinde olan) bir temel koşulu vardır ki, o da tam bir düşünce ve tartışma özgürlüğüdür.

Aklın Zaferi Sürekli

Aklın otoriteye karşı açtığı savaş özgürlüğün zaferi ile sona ermiş görünmektedir. Hiçbir bilim adamının araştırma ürünlerini, sonuçlarının geçerli olan inançlar üzerine yapabileceği etkiyi asla düşünmeden, yayınlamaktan hiçbir korkusu yoktur. Üzerinde çaba harcanacak, araştırılmış ve tanıtlanmış olayların pek az bulunduğu alan, saptırma için geniş bir taban oluşturur. Bugün akıl, evrenin niteliği hakkında, gerçekliği tanıtlanmış olaylardan oluşan çok geniş bir bilgiye sahip olduğu içindir ki, teolojinin onu boyunduruk altında tuttuğu çağlardakinden çok daha sağlam ve güçlü bir durumda bulunmaktadır. Bütün bilimsel olaylar onun kaleleridir.

